

УДК 301.085

Національна академія наук України
Інститут соціології

Бержанір Анатолій Леонідович

ЖИТТЄВЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ
В УМОВАХ РІЗНИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ

22.00.03 — соціальна структура, соціальні інститути
та соціальні відносини

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Київ - 1999

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті соціології НАН України.

Науковий керівник доктор економічних наук, професор
Прибиткова Ірина Михайлівна, Інститут
соціології НАН України, провідний науковий
співробітник

Офіційні опоненти:

доктор соціологічних наук, професор Зубов Валентин Сергійович,
Київський державний університет культури і мистецтв, завідувач
кафедри соціології

кандидат філософських наук Соболева Наталія Іванівна, Інститут
соціології НАН України, старший науковий співробітник відділу
соціальної психології

Провідна установа

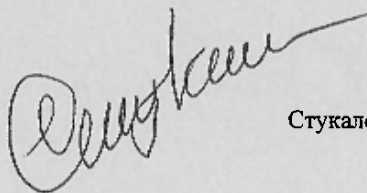
Національний університет "Києво-Могилянська академія", кафедра
соціології

Захист відбудеться "___" _____ 1999 р. о 10 годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.08.01 в Інституті
соціології НАН України за адресою: 252021, Київ 21, вул.
Шовковична, 12

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту соціології
НАН України за адресою: 252021, Київ 21, вул. Шовковична, 12

Автореферат розіслано "___" _____ 1999 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Стукало С.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Трансформація усталених стереотипів та норм, яка характерна для перехідного періоду, пов'язана з підвищенням соціальних ролей деяких соціально-демографічних груп. Насамперед, це стосується молоді — сили, здатної швидко реагувати на зміни в суспільстві. Вона це робить, передусім, завдяки своїм психологічним особливостям, можливості сприймати усе нове та прогресивне. Молоді, на відміну від старших вікових груп, не треба витрачати час і зусилля на позбавлення від цінностей, сформованих під впливом колишньої тоталітарної системи. Її світогляд формувався вже в наш час і тому повинен відповідати уже новим реаліям. По-друге, для молоді характерний високий рівень соціальної і професійної мобільності. Невизначеність її соціального статусу, пошук свого місця в системі соціальних і виробничих відносин дозволяє юнакам і дівчатам досить чутливо реагувати на зміни, зокрема, і в економічній сфері.

Саме ця здатність забезпечує включення молоді в соціальну структуру суспільства, яке трансформується. Конкретно це відбувається у вигляді входження молодих людей в новоутворені соціально-професійні групи (фермерів, менеджерів тощо).

Без самої активної участі і діяльності сільської молоді, яка живе і працює в селі, неможливе розв'язання усіх цих проблем та всебічний розвиток українського села. Можна сказати, що розв'язання цього завдання — це, власне, молодіжна проблема, бо вона може бути реалізована, насамперед, самою молоддю і здійснюється заради неї і майбутніх поколінь. Включення сільської молоді як носія інновації в процес аграрної реформи є необхідною умовою її ефективного здійснення.

Отже, існує низка причин, які викликають потребу дослідження сільської молоді як соціальної групи, на формування якої найбільшою мірою впливають

процеси, що відбуваються в сфері сільськогосподарського виробництва.

Потребують детального вивчення ціннісні орієнтації, життєві установки, плани та пріоритети сільської молоді — основи її соціальної поведінки. Багато де в чому вони визначаються загальною ситуацією, яка склалася в сільському господарстві України: подальшим зниженням його ефективності, появою нових типів господарств, приватизацією тощо. У зв'язку з цим актуальним є аналіз впливу соціально-економічних перетворень в аграрній сфері та життєве самовизначення сільських юнаків та дівчат.

Особливості змін, які відбуваються сьогодні на селі, обумовлюють вибір напрямів і структури дослідження сільської молоді. В сучасний період дуже актуальним є осмислення проблеми початку життєвого шляху молодих людей в соціологічному контексті, їх життєвого самовизначення. Від цього залежить подальше життя юнаків та дівчат, їх праця, дії та вчинки як громадян, а в широкому розумінні — і подальша доля українського села. Потреба реформування аграрного сектора економіки вимагає сьогодні досконалого знання і розуміння соціально-економічного становища молоді села та його впливу на вибір життєвих планів, пріоритетів та цінностей.

Вивчаючи процес життєвого самовизначення сільської молоді, треба знати, що сільське господарство України має свої регіональні особливості. Відповідно до цього, молодь села, яка живе і працює в різних областях, має відмінності у своєму ставленні до суспільних процесів та у своїх життєвих планах. Процеси соціальної диференціації, що проходять зараз в молодіжному середовищі, великою мірою пов'язані з місцем проживання. Саме тут, не виходячи за межі свого регіону, сільська молодь формує свій соціальний статус, обираючи професію, рівень освіти тощо.

Тому важливе вивчення життєвого самовизначення сільської молоді саме на регіональному рівні. Це дасть змогу детальніше і зблизька дослідити процес її життєвого самовизначення, виробити рекомендації з метою покращення умов

її соціальної активізації.

В українській соціології здійснюється одна із перших спроб наукового дослідження процесу життєвого самовизначення сільської молоді в сучасних соціально-економічних умовах, чинників, які виявляють вирішальний вплив на формування її життєвих планів.

Міра наукового опрацювання проблеми. Протягом досить тривалого часу молодіжна проблематика знаходиться у полі зору широкого кола вчених-суспільствознавців. Вони по-різному вбачали свою мету та підходи до вивчення молоді. Так, роботи Арутюняна Ю.В., Руткевича М.М., Філіпова Ф.І. присвячені місцю молоді в соціальній структурі суспільства. С.М. Іконникова, І.С. Кон досліджують соціологічні та соціально-психологічні аспекти процесу становлення особистості, соціалізації юнаків та дівчат. Методологічним проблемам дослідження молоді присвячені праці В.М. Боряза, а В.Т. Лісовського — процесу формування її ідеалів та життєвих планів.

Суть соціальної мобільності, професійного самовизначення молоді розглядаються в роботах естонських вчених П.О. Кенкмана, Т.Х. Тітми, Е.А. Саар, литовського дослідника О.О. Матуленіса та російського професора В.М. Шубкіна.

Досить плідною у цьому напрямку є праця вітчизняних вчених. В їх статтях і монографіях викладені результати досліджень життєвих планів і установок молоді, її ціннісних орієнтацій та мотивів вибору життєвого шляху, життєвого самовизначення. Ці проблеми досліджуються в Інституті соціології НАН України, їх авторами є Аза Л.О., Вишняк О.І., Головаха С.І., Макеєв С.О., Мартинюк І.О., Осовський В.Л., Пилипенко В.Є., Ручка А.О., Соболева Н.І., Сохань Л.В., Суїменко С.І., Тарасенко В.І., Черноволенко В.П., Чурилов М.М. та інші.

Але, разом з тим, зовсім мало науковців об'єктом соціологічного дослідження обирають сільську молодь. До таких належать Захарова Т.В.,

Князев Б.В., Левикін І.Т., Ривкіна Р.В., Слепенков І.М., Староверов В.І. Підкреслимо, що вони вивчали сільську молодь колишнього СРСР в цілому або молодь російського села.

Таким чином, сільська молодь України залишилася поза увагою вчених. Сьогодні практично відсутні роботи щодо вивчення проблем молоді українського села. Тому ми вважаємо за доцільне проведення дослідження з вивчення проблеми життєвого самовизначення сільської молоді як актуальної для нашого суспільства і відродження села зокрема.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення на основі комплексного соціологічного аналізу особливостей життєвого самовизначення і соціальної поведінки сільської молоді в період переходу до різних форм господарювання в аграрному секторі економіки, визначення її місця та ролі в процесі соціально-економічних перетворень на селі.

Для досягнення поставленої мети потрібно реалізувати такі завдання:

- обґрунтувати методологічні принципи та методичні підходи до дослідження процесу життєвого самовизначення молоді села;
- визначити уявлення та оцінки сільської молоді соціально-економічних перетворень на селі;
- вивчити ставлення сільської молоді до форм власності та господарювання в аграрному виробництві;
- дослідити процес життєвого самовизначення молоді села в умовах формування нових економічних відносин;
- з'ясувати механізм реалізації життєвого самовизначення та його впливу на соціальну поведінку молоді сучасного українського села.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єкт дослідження — сільська молодь у віці від 20 до 30 років. Предмет дослідження — життєве самовизначення сільської молоді в умовах реформування аграрної економіки, її оцінка соціально-економічних перетворень на селі, ставлення до існування різних

форм власності та господарювання в сільському господарстві, наміри стосовно конкретної діяльності з реалізації визначених життєвих планів.

Теоретико-методологічні засади та емпірична база дослідження.

Теоретичною основою роботи є теоретичні концепції, методологічні принципи, методичні прийоми і підходи, узагальнюючі висновки з проблеми життєвого самовизначення молоді, сформульовані вітчизняними і зарубіжними вченими. На думку автора, самовизначення особистості слід розглядати як результат її соціалізації, включення в систему складних соціальних зв'язків. Він враховує психологічні особливості молоді, зокрема, властивість адекватної реакції на соціальні зміни.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали двох соціологічних досліджень сільської молоді центральних областей України (Вінницька, Кіровоградська, Черкаська), проведених автором протягом 1994-1995 років. В роботі також використані матеріали державної статистики та нормативно-правові акти.

Гіпотези дослідження. Гіпотезами дослідження є такі:

- 1) сільська молодь розуміє важливість соціально-економічних перетворень в аграрній економіці і адекватно оцінює зміни, які відбуваються на селі;
- 2) в період трансформації сільськогосподарського виробництва молодь села схвально ставиться до різних форм власності та господарювання (як до колективних, так і індивідуальних);
- 3) процес і сутність життєвого самовизначення сільської молоді детермінується комплексом чинників соціального характеру, які існують на даний час;
- 4) соціальна поведінка сільської молоді повністю відповідає новій реальності, є активною, спрямованою на пошук свого місця в структурі ринкових відносин.

В ході наукового дослідження з'ясувалося, що друга і третя гіпотези повністю підтвердилися. Частково доведена перша гіпотеза: дані соціологічного дослідження свідчать про те, що деяка частина сільської молоді не розуміє сутності соціально-економічних змін на селі.

Лише частково підтвердилася четверта гіпотеза. Для життєвого самовизначення значної частини молоді села характерні інертність, інфантильність, вичікування. Сподіваючись позитивних зрушень в суспільстві, такі молоді люди займають споглядацьку позицію, не проявляють активних дій у найважливіших сферах життя і, передусім, в економічній.

Наукова новизна отриманих результатів. В дисертаційній роботі уточнена і доповнена методологія дослідження процесу життєвого самовизначення сільської молоді, визначені її уявлення та оцінки соціально-економічних перетворень на селі, вивчене ставлення до форм власності і господарювання в аграрній економіці, досліджено процес життєвого самовизначення сільської молоді в умовах реформування нових економічних відносин, з'ясовано механізм його впливу на соціальну поведінку молоді сучасного села. Автором дисертаційного дослідження були отримані результати, які претендують на новизну:

- сучасна сільська молодь реально оцінює стан розвитку сільського господарства, маючи своє ставлення до різних форм власності та господарювання. Воно полягає у схваленні як колективних господарств, так і тих, які створені на основі приватної власності;

- участь сільської молоді у вирішенні проблеми розвитку села залежить від її оцінки соціально-економічних перетворень на селі та аграрної політики держави в сучасний період. Активізація соціальної поведінки сільської молоді можлива лише за умови формування та реалізації радикальних дій влади в аграрній сфері;

- сутність життєвого самовизначення сучасної сільської молоді

детермінується системою суспільних чинників. Серед них вирішальний вплив мають рівень соціально-економічного розвитку країни, специфічні особливості суспільства, яке трансформується, зокрема, економічні перетворення в сільському господарстві;

- сучасна сільська молодь орієнтована у своєму житті, передусім, на вирішення матеріальних проблем, забезпечення достатнього життєвого рівня і достатку для себе і своєї сім'ї. Це є основою її соціальної поведінки, а також мотивів вибору професії, рівня освіти, ставлення до праці тощо.

Практична та теоретична значущість результатів дослідження полягає в одержанні нових знань про життєве самовизначення, орієнтації, цінності сільської молоді в умовах формування ринкової економіки. Це допоможе вченим та всім, хто цікавиться цією проблемою створити цілісний образ сільської молоді, і, зокрема, процесу її життєвого самовизначення та соціальної поведінки в перехідному суспільстві.

Одержані результати можуть бути використані владними структурами при розробці нормативно-правових актів, інших документів, які стосуються молоді і слугуватимуть підвищенню значущості цієї соціальної групи.

Матеріали дослідження також можуть бути цінними для викладання навчальних курсів з соціології молоді та соціології села.

Теоретична значущість роботи полягає у розкритті сутності процесу життєвого самовизначення, цінностей, установок молоді села, у визначенні її уявлень та оцінок соціально-економічних перетворень на селі, у вивченні ставлення сільської молоді до форм власності і господарювання в аграрному виробництві, у з'ясуванні механізму впливу життєвого самовизначення на соціальну поведінку молоді сучасного села, в уточненні і доповненні методології і методики вивчення життєвого самовизначення сільської молоді.

Апробація роботи. Основні положення доповідалися на міжвузівській науково-практичній конференції "Людський фактор в аграрній політиці КНРС

на сучасному етапі" (Умань, 1987), регіональній науково-практичній конференції-діалозі молодих вчених-суспільствознавців та передовиків виробництва "Соціально-економічні фактори прискорення та діяльність партії по їх реалізації" (Дніпропетровськ, 1988), обласній науковій конференції молодих вчених і спеціалістів "Роль суспільних наук у формуванні нового мислення особистості" (Умань, 1989), міжвузівській конференції "Соціально-політичний портрет сучасного молодого спеціаліста (Умань 1992).

Структура дисертації. Мета і завдання досліджень обумовили структуру роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 188 сторінок. Список використаних джерел із 151 найменування, 2 додатки, 24 таблиці та 16 рисунків займають 33 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність дослідження, визначається міра наукового опрацювання проблеми, формулюється мета і завдання дослідження, його об'єкт і предмет, визначаються теоретико-методологічні засади і емпірична база дослідження, гіпотези дослідження, обґрунтовується наукова новизна отриманих результатів; формулюється теоретична і практична значущість висновків, а також апробація дисертації.

У першому розділі - "Сільська молодь як об'єкт соціологічного дослідження"- розглядаються теоретико-методологічні принципи її вивчення, аналізується феномен життєвого самовизначення молоді, дається аналіз соціального складу сільської молоді і характеристика її основних груп.

1. Молодь відрізняється від інших вікових груп тим, що вона знаходиться на етапі формування найважливіших людських якостей. Становлення

духовного світу, світогляду, створення засад моральних норм і принципів є необхідною складовою частиною особистості. Усе це потрібно молодим людям для їх подальшого життя, для їхнього світосприймання, для оцінки своєї власної поведінки та вчинків інших людей, для стосунків із членами сім'ї, родичами, друзями, колегами. Здатність людини до активної перетворюючої діяльності, зайняття активних соціальних ролей є важливим як для особистості, так і для суспільства. Особливо актуальною ця потреба є під час формування нових соціально-економічних відносин. Суспільству, яке реформується, конче необхідна активна суспільно-політична і економічна діяльність молоді. Саме від неї багато в дечому залежить ефективність перетворень, які проводяться. Так, наприклад, нові форми власності та господарювання, які з'являються сьогодні в аграрній економіці, можуть успішно розвиватися тільки за умови участі в них сільської молоді.

Разом з тим, в сучасних умовах у молоді збільшується кількість соціальних проблем. Вони обумовлені, перш за все, низьким рівнем економічного розвитку держави, а звідси і недосконалістю функціонування її економічного механізму та низьким рівнем задоволення соціальних потреб людей (житло, сфера послуг, товари масового споживання тощо). Таким чином виникають суперечності між життєвими планами, пріоритетами, цінностями особистості та можливостями їх реалізації.

Молодь, яка сьогодні розпочинає трудову діяльність, повинна бути готова до серйозної конкуренції на ринку робочої сили. Витримати її можуть лише працівники з високим рівнем кваліфікації, з відповідними трудовими вміннями та навичками, з готовністю до інтенсивної творчої праці. У зв'язку з цим для молоді постає проблема оптимального життєвого вибору. Визначення особистістю своєї професії, виду занять, типу освіти, місця проживання, яке відбувається у молодому віці, складає основу подальшого життя людини. Від їх правильного вибору залежить успішність реалізації життєвих планів,

досягнення мети в житті. В молодому віці проходить ряд важливих для себе життєвих етапів: закінчення середньої школи, професійно-технічного училища або середнього спеціального навчального закладу, обрання професії та початок трудової діяльності, для частини молоді — навчання у вищих навчальних закладах. В самому процесі соціального ставлення молоді є сенс виокремити два найважливіших етапи: перший — до 19-20 років, коли закінчується процес первинної соціалізації особистості, формування людських якостей; другий — до 28 – 30 років, коли відбувається формування основних життєвих цінностей та пріоритетів у всіх сферах життєдіяльності людини.

Дослідження сільської молоді, зокрема її життєвого самовизначення вважаємо за доцільне обмежити рамками другого етапу. В даний час потрібно дослідити і знати життєву позицію молодих людей, які вже мають середню освіту або продовжують навчання в спеціальних навчальних закладах, чи включені в систему суспільного виробництва.

2. На певному етапі життя кожній людині треба визначитися у виборі основних напрямів життєвого шляху. Головним у життєвому самовизначенні є власний, внутрішній вибір індивідом своїх пріоритетів. В нових соціально-економічних умовах молодь здійснює життєве самовизначення в залежності від тих можливостей, які вона має. На відміну від радянської молоді, основні віхи життя якої були багато в чому визначені ідеологічними, адміністративно-правовими рамками, сучасна молодь позбавлена цих перепон. Але низький рівень розвитку суспільства не дає повною мірою реалізувати життєвий потенціал, професійні та інші наміри молодих людей.

Розглядаючи сутність життєвого самовизначення молоді, більшість авторів підкреслюють, що воно здійснюється заради досягнення особистістю стабільного становища в житті. Життєве самовизначення молоді — це внутрішньо детермінований процес визначення особистістю свого місця в системі соціальних відносин та її ставлення і наміри стосовно конкретних умов

життя. Його результатом є соціальна поведінка людини у різноманітних сферах життєдіяльності. Відповідно до цього структура життєвого самовизначення включає в себе самовизначення особи у найважливіших проявах її життєдіяльності — соціально-професійне, духовно-світоглядне, сімейне та у сфері дозвілля.

Процес життєвого самовизначення відбувається під впливом зовнішніх (об'єктивних) та внутрішніх (суб'єктивних) чинників. До зовнішніх відносяться макро- та мікросередовища, в яких живе людина. Макросередовище — це суспільство, рівень його розвитку, суспільно-політична і економічна ситуація в регіоні та в країні в цілому тощо. До мікросередовища віднесемо, насамперед, сім'ю, членом якої є юнак чи дівчина, а також коло їх друзів, педагогів, родичів і знайомих.

Внутрішні чинники життєвого самовизначення пов'язані із духовним світом людини — це ціннісні орієнтації, установки, мотиви, потреби, інтереси, бажання. Чим більшу роль в процесі самовизначення відіграють суб'єктивні чинники, тим більш прогресивною є соціальна система, яка відмовляється від втручання в життєвий процес своїх громадян.

3. Соціально-демографічна група молоді характеризується різноманітними ознаками і якостями, тобто має свою внутрішню диференціацію. Структура сільської молоді визначається рівнем розвитку продуктивних сил сільського господарства, розподілом сільськогосподарської праці, процесами, які відбуваються на селі. Через те, вивчаючи дану групу сільського населення, важливо знати і враховувати усі її соціальні характеристики (характер та зміст праці, кваліфікацію, освіту тощо).

В результаті прогресуючих до останнього часу міграційних процесів група сільської молоді з року в рік зменшувалась. Так, у 1989 році порівняно з 1979 роком кількість молоді села віком від 20 до 30 років становила 91%. Внаслідок цього частка сільської молоді в структурі сільською населення є

невеликою (на початок 1998 р. — 12,4 %). Принципове значення тут має вирішення проблеми непривабливості сільськогосподарської праці, позбавлення її від одноманітності, важкого фізичного характеру. Іншим напрямом має бути збагачення та розвиток соціальної інфраструктури села, підвищення рівня життя його жителів.

Основою внутрішньої структури соціальних груп є соціально-професійні групи. Аналіз соціально-професійних груп дозволяє виявити зміни та тенденції в розвитку структури молоді.

В основі цих груп лежить розподіл молодих трудівників за змістом та характером праці. В сільськогосподарських підприємствах різних типів сьогодні працюють чотири основні групи працівників: розумової праці, кваліфікованої ручної праці, ручної праці за допомогою машин і механізмів та важкої ручної праці. Представники цих груп відрізняються один від одного рівнем отриманої кваліфікації, фахової підготовки, уміннями і навичками, яких вони набули. Відзначимо, що внаслідок низького рівня технічного оснащення сільського господарства частина сільської молоді зайнята непрестижною важкою фізичною працею.

З метою повного вивчення особливостей кожної з цих груп і сільської молоді в цілому, а також для аналізу процесу її життєвого самовизначення автором у 1994-1995 роках були проведені два соціологічних дослідження.

У другому розділі "Аграрна реформа в Україні і життєве самовизначення сільської молоді" подані проблеми, пов'язані із впливом реформ в аграрній економіці на процес формування особистостей сільських юнаків та дівчат, на їх життєві плани, наміри та сподівання.

1. З метою подолання відчуження сільських товаровиробників від засобів виробництва та результатів своєї праці необхідно корінним чином змінити економічні відносини в сільському господарстві. Досвід високорозвинених країн показує, що воно може ефективно працювати лише при наявності умов

для розвитку різних форм і типів господарств та можливості вільною вибору їх селянами. Потенціал сільської молоді може бути найкраще використаний тільки тоді, коли вона сама зможе обирати спосіб обробітку землі та вирощування продукції.

Слід зазначити, що актуальним завданням сьогодні є ліквідація монополії держави на власність, в тому числі і в сільському господарстві. Це можна здійснити шляхом роздержавлення і приватизації засобів виробництва. Молоді трудівники, отримавши свою частку власності (найголовніше — землі), відчують себе хазяїном, зможуть на цій основі розвивати своє господарство.

2. Підкреслюється, що існування різноманітних форм власності на селі є значним економічним чинником соціально-професійного становлення сільської молоді. Дослідження виявило широкий спектр її поглядів щодо розвитку нових форм власності, місця та ролі різних типів господарств, перспектив розвитку сільського господарства України.

Перш за все, відзначимо, що молодь села у переважній більшості не вірить в те, що представники влади всіх рівнів мають твердий намір змінити відносини власності в аграрній економіці: 55,5% відповіли, що керівники імітують бурхливу реформаторську діяльність, але при цьому переслідують свої власні інтереси. Більше того, деяка частина молоді вважає, що представники влади відкрито протидіють проведенню реформи і лише 2,7% вірить в те, що влада хоче проводити зміни.

Як і слід було чекати, сучасна сільська молодь виявляє неоднакове ставлення до різних форм власності і господарювання. Відмінності у поглядах залежать від місця роботи респондентів, їх освіти, сімейного стану. В цілому у них краще ставлення до колективних форм організації праці, ніж до індивідуальних (69,8% проти 59,2%). Як бачимо, стереотипи масової свідомості виявляють свій вплив і на молодь. Саме через це кожен лише четвертий опитаний має бажання стати керівником або працівником

фермерського господарства.

Майже половина респондентів (41,9%) переконані, що інтересам українського селянина найкраще відповідають змішані форми власності на землю. Іншими словами, необхідне оптимальне поєднання приватної, колективної і державної форм. Їх частка у загальному обсязі земельних ресурсів, а також співвідношення між собою повинні визначатися економічною доцільністю.

Підкреслимо, що найбільше противників приватного володіння землею знаходиться серед молодих спеціалістів сільськогосподарського виробництва. В умовах колективних сільськогосподарських підприємств вони мають стабільний статус та вигідне економічне становище у порівнянні з рядовими працівниками. Колективна праця у переважній більшості випадків не вимагає від них творчого підходу, ініціативи, підприємливості, а лише виконання окреслених обов'язків. Перехід до ринкових відносин позбавить осіб із спеціальною освітою усіх цих вигод та вимагатиме від них пошуку свого місця в структурі соціально-економічних відносин, на ринку праці.

Для успішного проведення соціально-економічних перетворень на селі необхідне їх досконале правове забезпечення. Селяни повинні мати законодавчі гарантії прав власності, бути захищеними від втручання у їхні справи різних посадових осіб. Проведені дослідження показали низький рівень знання сільською молоддю законодавчих актів: більш, ніж кожен третій опитаний (34,9%) відповів, що він взагалі не знайомий з ними. Краще знають закони ті респонденти, характер роботи яких пов'язаний із необхідністю їх використання (спеціалісти та керівники).

Характерно для нашого часу є те, що навіть знаючи про прийняття відповідних нормативно-правових документів, які гарантують їх права, сільська молодь не впевнена в тому, що вони будуть виконуватися. У випадку посягань на особисту власність лише кожен третій юнак чи дівчина звернуться за

допомогою до суду, а значна частина буде захищати його самостійно, своїми силами.

Вивчення думок респондентів щодо їх прав приватної власності на землю показало, що лише трохи більше половини (52,1%) впевнені в тому, що земля завжди буде їхня. Інша частина молоді переконана, що земельний наділ може забрати держава, місцева влада і навіть керівники колективних господарств.

Суть та особливості процесу життєвого самовизначення сільської молоді на сучасному етапі аналізуються в третьому розділі "Реалізація життєвого самовизначення молоді сучасного села". Автор на основі емпіричного матеріалу досліджує закономірності соціальної поведінки молоді села, її думки, погляди на своє подальше життя та реалізацію життєвих планів, визначеного життєвого шляху.

1. В структурі життєвого самовизначення молоді провідне місце займає соціально-професійне самовизначення, тому що в його результаті особистість отримує можливість реалізувати свої матеріальні та духовні потреби.

В результаті проведених досліджень встановлено, що для респондентів пріоритетним мотивом вибору професії був їх інтерес до неї. Поряд з тим, значна частина молоді свою професію обрала випадково, а тому від неї не слід чекати висококваліфікованої, творчої праці. Тільки невелика частка опитаних (6,4%) відповіла, що причиною вибору є престиж професії та висока заробітна плата.

Наголошується на тому, що для розуміння суті соціально-професійного самовизначення сільської молоді важливо знати також і мотиви трудової діяльності. Для половини респондентів головним тут є необхідність забезпечення для себе нормального життя. Другий за значущістю мотив — створення матеріальних благ для своїх дітей. Мотиви морально-психологічного

характеру ("працювати потрібно для того, щоб мати повагу у оточуючих; щоб бути корисним країні; для реалізації своїх знань, здібностей") не є такими, що виявляють значний вплив на працю сільської молоді.

Опитування показало досить низький рівень задоволеності своєю роботою: лише для кожного сьомого респондента праця приносить повне задоволення. Цей показник дещо вищий у осіб розумової праці, що пояснюється відсутністю фізичних навантажень при виконанні трудових обов'язків.

Гостра економічна криза, невирішення соціальних проблем корінним чином впливають на життєві плани сільської молоді. Так, вивчення її думок щодо можливості зміни місця проживання виявило значну кількість осіб, які не збираються цього робити: 74,3% заявили, що вони не планують найближчим часом ніяких змін у своєму житті і залишаться працювати на теперішньому місці роботи. Тільки 8,3% сільської молоді думають переїхати жити до міста. Це дає підстави стверджувати про значне зменшення міграційних настроїв у сільської молоді.

2. Становлення духовного світу молоді людини, формування її світогляду залежить від низки чинників як матеріального, так і нематеріального характеру: від рівня та способу життя, від сімейного оточення, друзів, життєвого досвіду, життєвих планів і орієнтирів. Усі вони проявляються дуже індивідуально, конкретно для кожної людини.

Респонденти вважають, що їхнє життя складається рівною мірою і від них самих, від їх власних дій і вчинків, і від зовнішніх обставин. Причому, із збільшенням віку зменшується впевненість в самостійному вирішенні життєвих проблем. На думку молодих людей, основним чинником, який допомагає досягти успіху в житті, є добре здоров'я. Після цього називаються здібності, талант, працелюбність, мета в житті.

Аналіз життєвих цінностей, які сповідують респонденти, показав, що

найголовніше для них — гарні житлові умови та побут. Байдуже ставиться до матеріального рівня свого життя лише кожен сьомий опитаний. Дуже невисокий рейтинг мають такі цінності, як бажання принести користь країні, навчання, підвищення освіченості, наявність умов для розвитку своїх здібностей.

Досліджено, що для суспільного настрою опитаної молоді характерні переважно песимістичні настрої. Так, лише 42,6% зберігають впевненість в успішному виході країни з кризи та побудові розвинутого суспільства, а тих, хто вірить, що вже через 5 років життя зміниться на краще ще менше — 8,8%. Частина сільської молоді не впевнена у майбутньому, не вірить в те, що найближчим часом відбудуться прогресивні зміни.

Вирішенню усіх цих складних проблем повинна сприяти діяльність політичних організацій. На питання "Чи існують в Україні політичні партії та об'єднання, які захищають Ваші інтереси?" отримано 80,7% негативних відповідей. Тобто, діяльність політичних партій, в тому числі і селянських, поки що не знаходить схвалення серед сільської молоді.

На основі аналізу результатів дослідження виявлено ще одну тенденцію: значна частка молоді села вважає рівень отриманої освіти достатнім, не прагнучи її продовжувати. Навіть третина керівників та спеціалістів, які повинні володіти передовими технологічними і організаційними ідеями, відповіла, що характер їхньої роботи не вимагає більшої освіти і вони не збираються її продовжувати. Як бачимо, існує реальна потреба змінювати принципи організації виробництва, а разом з тим і психологію працівників, вимоги до них.

3. В житті кожної людини є, безперечно, такі найважливіші пріоритети як сім'я, діти та професійна діяльність. Половина респондентів свої зусилля рівною мірою буде прикладати і для сім'ї, і для роботи. Для 41,3% опитаних головним в житті є сім'я та виховання дітей і тільки для 6,7% — успішна

діяльність за обраною професією. Отже, цінності сім'ї займають стійке місце в світогляді та житті сільської молоді.

На питання про майбутнє дітей кожен третій відповів, що хоче бачити їх працівниками невиробничої сфери на селі, а кожен четвертий — щоб вони поїхали жити або працювати за кордон. Зовсім небагато сільської молоді бажає для своїх дітей майбутньої праці в колективних сільськогосподарських підприємствах, що є ще одним доказом непривабливості сільськогосподарської праці.

Встановлено, що переважна більшість опитаних не сподівається на допомогу для своєї сім'ї зі сторони (батьків, родичів, знайомих), а розраховує виключно на власні сили при вирішенні життєвих проблем. Чекають допомоги від держави лише 2,2% респондентів, що є свідченням недовіри до діяльності державних структур.

4. Структура використання вільного часу сільської молоді є показником рівня, стилю та якості життя. Молоді люди українською села сьогодні знаходяться, на жаль, у великій залежності від особистого підсобного господарства 40,8% молоді, яка прийняла участь в опитуванні, відповіли, що основну частину вільного часу вони витрачають для роботи на присадибній ділянці. Значна частина дозвілля заповнюється переглядом телевізійних передач, читанням художньої літератури, газет і журналів.

ВИСНОВКИ

1. Вирішення проблеми розвитку сільського господарства, проведення його реформування можливе лише за умови активної участі сільської молоді як соціальної групи, яка найбільшою мірою зацікавлена в соціально-економічних перетвореннях на селі.

2. Сільська молодь є різноманітною за своїм складом. Соціальна

диференціація молоді села обумовлена рівнем розвитку продуктивних сил, існуючим розподілом праці, можливістю одержати фахову підготовку тощо. Представники цієї групи відрізняються один від одного рівнем одержаної загальної чи спеціальної освіти, змістом і характером праці, сімейним станом та іншими соціальними якостями. Відзначимо наявність значної частки осіб, які зайняті в сільськогосподарському виробництві важкою фізичною працею або працею за допомогою машин і механізмів.

3. Сільська молодь критично ставиться до можливості здійснення реформ в аграрній сфері, до форм і методів їх проведення. Частина її переконана, що проведені перетворення принесуть користь не всім селянам, а лише представникам місцевої влади та керівникам колективних господарств. Така впевненість молоді обумовлена поведінкою та діяльністю цієї категорії в даний час, її ставленням до реформування сільського господарства.

4. В цілому респонденти прихильно ставляться як до традиційних (колективних), так і до нових (індивідуальних) форм ведення господарства. Вони розуміють, що товаровиробники повинні мати свободу економічних дій (зокрема, вибору форм власності та господарювання) і впевнені, що майбутнє сільського господарства України за змішаними формами власності.

5. Виявлено невеликий рівень позитивного ставлення сільської молоді до приватизації землі. На наш погляд, розповсюджуваний сьогодні в суспільстві стереотип про ймовірність закабалення простих трудівників тими, хто скупить землю, виявив вплив на її певну частину.

6. Молодь села не впевнена в перспективності та тривалості існування індивідуальних форм господарювання. Лише кожний четвертий опитаний буде свої життєві плани, орієнтуючись на цей уклад аграрної економіки.

7. Позитивним є те, що для значної частини сільської молоді, яка вже зайнята на виробництві, основним мотивом вибору професії став інтерес до неї. Але, разом з тим, багато юнаків та дівчат обрали свою професію випадково.

Звідси і інша проблема — невисокий рівень задоволення респондентами своєю роботою.

8. Переважна більшість (74,3%) опитаної сільської молоді найближчим часом не збирається докорінно змінювати своє життя і залишається працювати на теперішньому місці роботи. Але спостерігається тенденція до збільшення кількості бажаючих поїхати хоча б на деякий час на роботу за кордон з тим, щоб заробити грошей.

9. Респонденти переконані, що для досягнення життєвого успіху найбільш важливим є здоров'я, здібності, талант, працелюбність, мета в житті. Не знайшли підтримки в опитаних нематеріальні мотиви життя: бажання принести користь країні своєю працею, підвищувати рівень своєї освіченості та духовного розвитку. В системі життєвих цінностей найбільш вагомими для них є матеріальні умови життя.

10. Особи, які закінчили спеціальні навчальні заклади (середні або вищі) мають потребу у збагаченні своїх знань. Одержана освіта, вже досягнутий рівень інтелектуальної та фахової підготовки є для них основою для їх подальшого розвитку.

11. Тільки незначна частина молодих людей схильна віддати всі свої сили виключно професійній діяльності. Переважають ті, для кого однаково важливі і сім'я, і робота або лише сім'я та виховання дітей. Дослідження підтвердило загальновідому думку про те, що багато селян не хочуть бачити своїх дітей працівникам колективних господарств. Відзначимо, що менше (всього 7,1 %) хочуть, щоб їх діти стали фермерами. Більш за все вони хотіли бачити своїх дітей серед сільської інтелігенції: лікарями, вчителями, спеціалістами сільського господарства тощо.

12. Виходячи з цього, є необхідність у продовженні теоретичного й емпіричного вивчення даної теми. Це дасть можливість активізувати соціальну

поведінку сільської молоді в реформуванні сільськогосподарського виробництва, зайняти їй належне місце в соціальній структурі сучасного села.

ПУБЛІКАЦІЇ

Основні положення дисертації відображені у 3 статтях наукових видань та в 4 тезах доповідей.

1. Бержанір А.Л. Сільська молодь: за чи проти реформ? // Філософська і соціологічна думка.— 1995.— № 9-10.— С. 34-41

2. Бержанір А.Л. Життєві плани сільської молоді у сфері праці // Філософська і соціологічна думка.— 1996.— № 3-4.— С. 145-151

3. Бержанір А.Л. Які цінності у ціні? // Віче.— 1998.— № 10.— С. 134-140

4. Бержанір А.Л. Формирование социальной активности молодых специалистов агропрома // Человеческий фактор в аграрной политике КПСС на современном этапе. Тез. докл. научно-практ. конф.— Часть II.— Умань, 1987.— С.— 54-56

5. Бержанір А.Л. Некоторые аспекты процесса формирования социальной активности молодых специалистов // Социально-экономические факторы ускорения и деятельность партии по их реализации. Тез. докл. регион. научно-практ. конф.- диалога молодых ученых-обществоведов и передовиков производства.— Днепропетровск, 1988.— С. 68-69

6. Бержанір А.Л. Роль нового мислення у формуванні сучасного типу спеціаліста // Роль суспільних наук у формуванні нового мислення особистості. Тез. доповідей обласної наукової конф. молодих вчених і спеціалістів.— Умань, 1989.— С. 35-36

7. Бержанір А.Л. Протиріччя процесу формування особистості випускників вузу // Соціально-політичний портрет сучасного молодого спеціаліста. Матер. міжвузівської конф.—Умань, 1992.—С. 10-11

Бержанір А.Л. Життєве самовизначення сільської молоді в умовах різних форм господарювання. — Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.03 — соціальна структура, соціальні інститути та соціальні відносини. — Інститут соціології Національної академії наук України, Київ, 1999.

Дисертаційне дослідження містить аналіз і узагальнення теоретично-методологічних принципів вивчення молоді і її життєвого самовизначення, розкриваються об'єктивні та суб'єктивні чинники, які впливають на цей процес в сільській місцевості України. Встановлено, що сучасна сільська молодь розуміє: актуальність перетворень в сільськогосподарському виробництві, але внаслідок відсутності чітких нормативно-правових і організаційних основ проведення аграрної реформи не проявляє великої активності у її здійсненні.

В роботі використовуються результати двох емпіричних соціологічних досліджень, які розкривають сутність процесу життєвого самовизначення сучасної сільської молоді України, її ставлення до різних типів власності і форм господарювання, її життєві плани, пріоритети і цінності.

Ключові слова: соціальна структура, соціальна мобільність, соціально-демографічна група, соціальна поведінка, життєве самовизначення.

Бержанир А.Л. Жизненное самоопределение сельской молодежи в условиях разных форм хозяйствования. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.03 — социальная структура, социальные институты и социальные отношения. — Институт социологии Национальной академии наук Украины, Киев, 1999.

Диссертационное исследование содержит анализ и обобщение теоретико-методологических принципов изучения молодежи и ее жизненного самоопределения, раскрываются объективные и субъективные факторы, влияющие на этот процесс в сельской местности Украины. Установлено, что современная сельская молодежь понимает актуальность преобразований в сельскохозяйственном производстве, но вследствие отсутствия четких нормативно-правовых и организационных основ проведения аграрной реформы не проявляет большой активности в ее осуществлении.

В работе используются результаты двух эмпирических социологических исследований, которые раскрывают сущность процесса самоопределения современной сельской молодежи Украины, ее отношение к различным типам собственности и форм хозяйствования, ее жизненные планы, приоритеты и ценности.

Ключевые слова: социальная структура, социальная мобильность, социально-демографическая группа, социальное поведение, жизненное самоопределение.

Berzhanir A.L. Life self-determination of rural youth under various forms of economic activity. – Manuscript.

The thesis for conferring a scientific degree of a Candidate of Social Science, speciality 22.00.03 – Social Structure, Social Institutes and Social Relations.- Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 1999.

The solution of the problem of reforming agrarian sector of economics needs an active participation of rural youth. Transition to a market economy creates new possibilities for its activity, for selection and realization of its potential.

Nowadays the comprehension of the beginning (start point) of young peoplers life in terms of sociology is a vital problem. The need to change social-economic relations in a village requires perfect knowledge and understanding of social-economic condition of rural youth and its influence on the selection of life plans, priorities and valuables.

One of the first attempts of scientific research of the process of life self-determination of rural youth in modern conditions and the reasons which make a decisive influence on the formation of its life plans is being carried out in Ukrainian sociology.

In the dissertation the methodology of investigation of the process of life self-determination of rural youth was specified and supplemented, its ideas and estimation of agricultural transformations were defined, the attitude to the forms of property and economic activity in the agrarian sphere was studied, the mechanism of the influence of life self-determination on the social behaviour of modern village youth was ascertained. It is pointed out in the work that at a certain stage of life each person should determine the choice of the main directions of his/her life way. The persons determination of the profession, his/her occupation, the place of living make up the basis of a man's life. Successful realization of life plans, achievement of life goals depend on their right choice.

Thus, life self-determination is an internally determined process of a person's recognition of his/her place in the system of social relations and his/her attitude and intentions concerning certain life conditions. The result of it is social man's behaviour in various spheres of life.

The author emphasizes that person's determination of his/her fundamental priorities has a complicated character which lasts for a long period of time. Moreover even when the main directions of life are determined and a person works at their realization, some change of them is possible under the influence of different factors.

The analysis of social group of rural youth is done in the dissertation and its characteristic according to various social features (education, character and contents of labour, profession-qualification characteristics) is also given here.

At present the existence of different forms of property in a rural area is an economic factor of social-professional development of rural youth. The research revealed a wide range of its views as to the development of new forms of property, the place and the role of different types of farms, the prospects of Ukraine's agriculture.

It is defined that rural youth in its majority does not believe that the representatives of state power at all levels have a firm intention to change property relations in agrarian economics. And some part of youth is even convinced that authoritative structures oppose the reforms.

As it was expected rural youth did not show the same attitude to various forms of property and economic activity. Difference in views depends on the place of respondents' work, their education, marriage status. Almost half of polled is convinced that mixed forms of property for land suit the Ukrainian peasant best.

On the basis of concrete empiric materials it was proved that the interest to the profession was the primary motivation in the respondents' profession choice. But at the same time a considerable part of youth chose its profession at random.

The motives of labour activity are also studied. At present the most actual

motives in labour for rural youth are material ones, the realization of which will allow to guarantee a certain living standard.

According to this principle material valuables take a leading place in the structure of respondents' valuables. Family and children upbringing take an important place in their class-consciousness too.

The work has conclusions where the analysis of life self-determination of rural youth, its attitude to social-economic order of a village are presented in generalized form. The author also worked out concrete recommendations with the aim of activization of social behaviour of rural youth.

Key words: social structure, social mobility, social-demographic group, social behaviour, life self-determination.

